

РОЗДІЛ I

Історія України

УДК 94(477.82-25)«17»:(271.2+271.4)

Андрій Боярчук

Православні та унійні парафії Луцького повіту наприкінці XVIII ст.

У статті проаналізовано становище православних та унійних парафій Луцького повіту Волинської губернії під час навернення на православ'я в 1795–1796 рр.; показано динаміку утвердження Православної церкви в регіоні наприкінці XVIII ст. Розкрито інформативний потенціал клірових відомостей для дослідження церковної історії.

Ключові слова: Волинська єпархія, Луцька унійна єпархія, парафія, уніати, священник.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнє десятиліття XVIII ст. в історії Волині відзначається важливими змінами в суспільно-політичному та релігійному житті, пов'язаними з уходом волинських земель до складу Російської імперії після поділів Речі Посполитої. Складний процес переходу уніатів на православ'я, що набув масового характеру в 1794–1796 рр., на сьогодні недостатньо досліджений через складність тематики й розпорошеність архівного матеріалу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Одним із перших, хто спробував проаналізувати акції навернення уніатів на православний обряд, був С. Г. Рункевич, який трактував її як довгоочікувану подію для західноруського населення [11]. Подібні погляди викладені в роботі М. О. Кояловича, ще одного дослідника історії Церкви XIX ст. [5]. Представник сучасної церковної історіографії О. П. Крижанівський у розвідці стверджував, що справі навернення на православ'я неприхований саботаж чинила польська шляхта й католицьке духовенство [6]. Досить докладно процес переходу уніатів на православ'я висвітлено в монографії С. І. Жилюка [3]. Учений показав усю складність і суперечливість акції навернення, довівши, що на Волині вона проходила найповільніше передовсім через значний опір унійного духовенства. Велику увагу опору уніатів процесу приєднання приділила znana дослідниця Унійної церкви В. Е. Лось [7]. Вона визначила регіональні особливості акції навернення на Поділлі, Київщині, Волині, висвітлила становище унійного духовенства в контексті міжконфесійних відносин, проаналізувала приєднавчу акцію в аспекті релігійно-церковної політики російських імператорів. Ґрунтовним дослідженням, що стосується означеної тематики, є робота В. А. Білик [1], яка довела, що вилучення Унійної церкви із суспільного життя було цілеспрямованим процесом знищення унії, а не добровільним поверненням уніатів до лона Православної церкви.

Однак на сьогодні відсутнє дослідження, яке було б присвячене вивченню становища православних та унійних парафій у межах окремого повіту в останні роки XVIII ст. Воно дало б змогу показати, як змінювалося конфесійне життя на локальному рівні після входження регіону до складу Російської імперії 1795 р.

Мета й завдання статті – на основі аналізу клірових відомостей дослідити динаміку утвердження Православної церкви на Волині наприкінці XVIII ст.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. З утвердженням царського самодержавства на Правобережжі відбувалося формування церковно-адміністративної структури Православної церкви. 13 квітня 1793 р. було засновано православну єпархію, до складу якої мали входити й волинські парафії. Управління нею доручили єпископові, коад'юторові Київської митрополії Вікторові Садковському, возвівши його в сан архієпископа [9]. В. Садковський – вихованець Києво-Могилянської академії, з 1785 р. єдиний православний єпископ у Речі Посполитій;

зі Слущка, де він заснував духовну семінарію, керував Переяславсько-Бориспільською православною єпархією [14].

У квітні 1794 р. імператриця Катерина II направила іменний наказ генерал-губернаторові ново-приєднаних областей Т. І. Тутолміну з вимогою обнародувати т. зв. «Пастирську грамоту», у якій архієпископ Віктор Садковський закликав уніатів приєднуватися до Православної церкви. Перехід на православ'я світська влада розглядала як «найнадійніший спосіб для утвердження тамтешнього народу в єдності та спокої» [8].

Зрозуміло, що такі жорсткі вимоги, які запровадила царська влада, були відповіддю на значний опір уніатів, які не бажали змінювати свою конфесійну належність. Ситуація ускладнена тим, що не вистачало православних священників, які могли б зайняти місце тих унійних священників, які не захотіли переходити на православ'я. Крім того, новоприбулим на свої парафії священнослужителям не вистачало службених книг, антиминосів, миру для здійснення богослужінь [11, с. 28].

Як змінювалося становище Православної та Унійної церков у Луцькому повіті Волинської губернії у складний період кінця останнього десятиліття XVIII ст., можна простежити, проаналізувавши клірові відомості церков Луцького повіту за 1797 р.

Клірові відомості було введено 1769 р. в Російській імперії, і називалися вони «Именные с показанием лет ведомости» [10]. Найдавніші з них дійшли до нас із церков Володимир-Волинського (1796), Ковельського, Луцького (1797), Рівненського (1798) і Дубенського (1799) повітів [4]. Ці документи готували парафіяльні священники на аркушах великого формату у формі таблиці. У верхній горизонтальній графі зазначали назву губернії, повіту та єпархії, до якої належала парафія. У п'яти вертикальних графах указували назву міста (села), титул церкви, кількість дворів у парафії, кількість парафіян (чоловічої і жіночої статі), імена священно- і церковнослужителів разом із сім'ями, характеризували поведінку синів священно- та церковнослужителів, старших 15 років. Унизу таблиці, в окремій горизонтальній графі, описували фондуш церкви (кількість орної землі, сінокосу, городів). Загалом клірові відомості складали щороку в кожному міському та сільському храмі. Зазвичай, вели два примірники – один зберігали в парафії, інший подавали в консисторію [13].

Згідно з кліровими відомостями в Луцькому повіті 1797 р. було 129 парафій: 73 унійних (57 %), 56 – православних (43 %). Отже, менше половини парафій перейшли на православ'я 1796 р., коли цей процес інтенсивно проходив у повіті.

У 56 православних парафіях Луцького повіту було 49 священників. Деякі священнослужителі обслуговували по дві парафії. Наприклад, священник Богоявленської церкви с. Ощева Іван Гутовський був одночасно адміністратором парафії Покровської церкви в с. Терешківці [2, арк. 20–21]. У луцькій православній Хрестовоздвиженській церкві взагалі не було священника, а лише причт (дяк і пономар) [2, арк. 1].

Із 49 православних священників 44 (90 %) були рукопокладені преосвященним Варлаамом Шишацьким, архієпископом Волинсько-Житомирським. Середній вік цих священників становив 25 років, тобто це були молоді люди, які лише закінчили навчання в духовній семінарії. Ще трьох колишніх унійних священників (Адама Федоровича, Максима Гатаєвича, Івана Малькевича) луцький протоієрей Григорій Вігура перевів 1797 р. до православних парафій сіл Полонка, Семеринське, Битне Луцького повіту [2, арк. 4, 67, 116].

На постаті Григорія Протасійовича Вігури варто зупинитися. Він був священником унійної Вознесенської церкви містечка Брусилова Радомишльського повіту Київської губернії, а 1794 р. перейшов на православ'я, отримавши 1795-го ступінь протоієрея. У червні наступного року архієпископ Варлаам призначив його до Луцька настоятелем Хрестовоздвиженської церкви. 1798 р. Г. В. Вігура став адміністратором ще й Луцької Покровської церкви [12].

Інших двох православних священників, які прибули 1795 р. до парафій Луцького повіту в села Доросині (Михайло Компан) і Щурин (Євстахій Левицький), рукопоклад митрополит Київський Самуїл Миславський [2, арк. 127, 134]. І тільки семеро з усіх православних священників Луцького повіту були колишніми уніатами, що після масового приєднання в 1795–1796 рр. перейшли на православ'я (Олексій Фоміч із парафії с. Сірнички, Іван Кульчинський із с. Павловичі, Юстин Росовецький із с. Маковичі, Федір Кирилович із с. Дроздні та згадані вище Адам Федорович із с. Полонка, Максим Гатаєвич із с. Семеринського та Іван Малькевич із парафії с. Битня) [2, арк. 47, 57, 72, 113].

Середній вік унійних священників Луцького повіту був поважнішим – приблизно 40 років. Двадцять із них рукопоклад єпископ Володимирський і Брестський Симеон Млоцький, 11 – єпископ

Луцький і Острозький Стефан Левінський, 8 – єпископ Луцький і Острозький Кипріян Стецький, 7 – єпископ Володимирський і Брестський Антоній Млодовський, 4 – митрополит Київський Філіпп Володкович, два – єпископ Пінський і Турівський Гедеон Горбацький, по одному – єпископ Володимирський і Брестський Феофілат Додевський, єпископ Холмський Феодосій Ростоцький, єпископ Володимирський і Брестський Феліціан Володкович.

Щодо причту, то він майже у всіх – і православних, і унійних церквах Луцького повіту – складався з одного дяка. Лише в православній соборній Хрестовоздвиженській церкві Луцька, Воздвиженській церкві с. Шельвова, Покровській церкві с. Заячиці, Покровській церкві с. Крупи, церкві архистратига Михаїла с. Щурина та унійних церквах Великомучениці Варвари с. Ратнова, церкві Іоанна Богослова с. Седмірки, Михайлівській церкві с. Миркова, Георгіївській церкві містечка Торчина, крім дяка, був ще один пономареві.

Священиків всіх церков Луцького повіту, крім луцьких Хрестовоздвиженської та Покровської церков, забезпечували церковним земельним фондушем, середня площа якого, за тодішніми мірками, була «на 20 днів оранки у всі три руки». Найбільший церковний земельний фондуш мала Миколаївська (1797 р. ще унійна) та Преображенська (вже православна) церкви містечка Локачі: у кожній – поля по «на всі три руки на 90 днів оранки» [2, арк. 58–59]. Найменший церковний земельний фондуш мав священик унійної Преображенської церкви с. Борового і православної Успенської церкви с. Бубнова – «на 6 днів оранки у всі три руки» [2, арк. 22, 42].

До церковного фондушу входив один або декілька городів (пересічно «на 2 дні оранки»). Користувалися священики також і сінокосом площею в середньому на 20 косарів.

У разі, коли священик не в користувався церковною землею, церковна громада забезпечувала його коштами та продуктами харчування. Так, священикові переведеної на православ'я Михайлівської церкви містечка Рожища парафіяни збирали 60 рублів срібною монетою, 12 корців жита, 4 корці пшениці, по 8 корців гречки та ячменю, по півкорця пшона й конопляного насіння та ін. [2, арк. 105].

Деякі священики мали право тримати пасіку в лісі, молоти зерно в панському млині безкоштовно, вільно виловлювати рибу.

Середньостатистична парафія Луцького повіту нарахувала близько 60 дворів (200 парафіян). Найбільша православна парафія була в Горохові: 185 дворів (841 парафіянин), а найменша – у с. Пожарки (19 дворів, 81 парафіянин) [2, арк. 24, 114]. Натомість найбільша унійна парафія була в с. Блудові: 169 дворів (1146 парафіян), а парафія у с. Войниному мала всього 27 дворів (67 парафіян) [2, арк. 19, 44].

Кожна парафія, зазвичай, мала культову будівлю. У чотирьох населених пунктах було по дві церкви: у Луцьку – Покровська та Хрестовоздвиженська (обидві православні), у Локачах – Миколаївська (унійна) та Преображенська (православна), у Соколі – Троїцька та Успенська (обидві унійні), у Боровичах – Введенська (унійна) та Іоана Богослова (православна) [2, арк. 1–2, 58–59, 100–101, 102–103].

Парафіяльні церкви (131) були здебільшого дерев'яними й тільки 13 – мурованими (у Луцьку, Локачах, Кисилині, Соколі, Коршеві, Ватині, Затурцях, Піддубцях, Тростянці, Четвертні, Голобах, Мосирі, Білостоці).

Зазвичай, в усіх храмах можна було проводити літургію, однак не всі з них були в належному стані. 16 церков потребували термінового ремонту. У Торчині Георгіївська церква згоріла, тому для потреб мирян використовували каплицю.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз клірових відомостей церков Луцького повіту засвідчує, що після акції навернення на православ'я в 1795–1796 рр. більше половини церков ще залишалося в унії, проте швидко зросла кількість православних парафій. Отже, посилювалися позиції Православної церкви в регіоні. Установлено, що здійснення процесу навернення супроводжувалося значною кількістю проблем: новоприбулим на свої парафії священнослужителям не вистачало службених книг, антими́нсів, миру для здійснення богослужінь; 90 % православних священиків Луцького повіту, рукопокладених на нові парафії, були молодими людьми, які лише закінчили навчання в духовній семінарії; тільки сім унійних священиків повіту перейшли на православ'я. Подібне дослідження можна зробити щодо інших повітів Волинської губернії, що дасть можливість у повному обсязі показати процес утвердження Православної церкви в регіоні після входження його до складу Російської імперії.

Джерела та література

1. Білик В. А. Греко-уніатська церква у Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. А. Білик ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 20 с.
2. Державний архів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 251.
3. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині: 1793–1917 рр. / С. І. Жилюк. – Житомир : Журфонд, 1996. – 174 с.
4. Кондратюк Ю. Клірові відомості Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. [Електронний ресурс] / Ю. Кондратюк. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/4844/1/Kondratiuk_1.pdf
5. Коялович М. О. История воссоединения западнорусских униатов старых времен (до 1800 г.) / М. О. Коялович. – Минск : Лучи Софии, 1999. – 400 с.
6. Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О. П. Крижанівський. – К. : Вища шк., 1991. – 127 с.
7. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект / В. Е. Лось ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : [б. в.], 2013. – 300 с.
8. Об устранении всяких препятствий к обращению Униат к Православной Греческой Церкви // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. Первое. – СПб. : Тип. 2 Отд. Собственной е. и. в. канцелярии, 1789–31 окт. 1796 г., 1830. – Т. XXIII. – № 17. 199. – С. 509.
9. Об учреждении Епархий в новоприобретенных от Польши Областях // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. Первое. – СПб. : Тип. 2 Отд. Собственной е. и. в. канцелярии, 1789–31 окт. 1796 г., 1830. – Т. XXIII. – № 17. 113. – С. 419.
10. О учинении священно-церковнослужителям с их детьми разбора Губернаторам, а в Москве под смотрением Сенатора Еропкина и Московскаго Архиеерея // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. Первое. – СПб. : Тип. 2 Отд. Собственной е. и. в. канцелярии, 1767–1769 г., 1830. – Т. XVIII. – № 13 (236). – С. 805.
11. Рункевич С. Г. Краткий исторический очерк столетия Минской епархии (1793 – 13 апреля 1893) / С. Г. Рункевич. – Минск : Типо-литография Б. И. Соломонова, 1893. – С. 28.
12. Свято-Покровський храм. Період перебування Волині у складі Російської імперії (частина I) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.lutsk.ua/index.php?option=comcontent&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=56>
13. Шевчук А. В. Клірові відомості як джерело з генеалогії населення Волинської губернії XIX – початку XX ст.: інформативне наповнення та стан збереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chromeextension://oemmnndcblldboiebfnladdac bdfmadadm/http://eprints.zu.edu.ua/6211/1/4_2008.pdf
14. Щеглов Г. Э. Преосвященный Виктор Садковский, первый Минский архиепископ. [Электронный ресурс] / Г. Э. Щеглов. – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3806592>

Боярчук Андрей. Православные и униатские приходы Луцкого уезда в конце XVIII века. В статье анализируется положение православных и униатских приходов Луцкого уезда Волынской губернии в ходе процесса обращения на православие в 1795–1796 гг. Фиксируются случаи переходов униатских священников на православие, прослеживается динамика увеличения количества православных приходов в конце XVIII в. Установлено, что осуществление процесса обращения сопровождалось значительным количеством проблем: новоприбывшим на свои приходы священнослужителям не хватало служебных книг, антиминсов, мира для совершения богослужений; 90 % православных священников Луцкого уезда, рукоположенных на новые приходы, были молодыми людьми, которые только закончили обучение в духовной семинарии; только семь униатских священников уезда перешли на православие. Определена площадь земельного фондуша приходских священников; установлено, кем был представлен церковный причт; количество прихожан в приходах, деревянных и каменных церквей; возраст священнослужителей и кем они были рукоположены. Названы основные исполнители акции обращения на православие на территории Волынской епархии. Раскрыт информативный потенциал клировых ведомостей для исследования церковной истории.

Ключевые слова: Волынская епархия, Луцкая униатская епархия, парафия, униаты, священник.

Boyarchuck Andrei. Orthodox and Uniate Parish Lutsk District Late XVIII Century. The article shows the position of the Orthodox and Uniate parishes Lutsk district of Volyn province during the handling process to Orthodoxy 1795–1796. Recorded cases of transitions Uniate priests to Orthodoxy, traced the dynamics of increasing the number of Orthodox parishes in the late XVIII century. It is found that the implementation of the process of circulation, accompanied by a significant number of problems: the newcomers to their parishes priests lacked official books antimensia, the world commit to worship; 90 % of Orthodox priests Lutsk county, ordained to new parishes were young people who have just finished their studies at the seminary; only seven of the Uniate priests county switched to

Orthodoxy. Defined area of land fundusha parish priests; who established the church clergy was presented; number of parishioners in the parishes, number of wooden and stone churches; age of priests and who were ordained. Named the major performers of shares circulation on the territory of the Russian Orthodox Diocese of Volyn. Disclosed potential Khirovye informative statements for the study of church history.

Key words: Volyn diocese, Lutsk Uniate diocese, parish, Uniates, priest.

Стаття надійшла до редколегії
29.05.2014 р.

УДК 94(470+571)«17/185»:272-523.6

Анна Кирилук

Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-ті рр. XIX ст.)

У статті проаналізовано законодавчі акти, на основі яких відбувалось урегулювання діяльності римо-католицьких монастирів в Російській імперії в останній третині XVIII – 50-х рр. XIX ст. Зроблено висновок, що російський уряд мав за мету встановити контроль над управлінням римо-католицькими монастирями.

Ключові слова: правовий статус, монастир, Російська імперія, законодавство, римо-католицький орден.

Постановка наукової проблеми та її значення. Римо-католицька церква упродовж своєї історії мала чимало злетів і падінь, зумовлених різними історичними обставинами, але за весь період свого існування її ядром були монаші ордени. Вони сприяли поширенню віри та функціонуванню Церкви.

У Російській імперії, до часу приєднання до неї земель, які раніше належали Речі Посполитій, держава не регулювала правову діяльність римо-католицьких монастирів, оскільки католицизм не набув поширення і не було такої потреби. Адже, на відміну від Речі Посполитої, де християнство латинського обряду було державною релігією, у Російській імперії панівною конфесією було православі'я і церква підпорядковувалася державі. З приєднанням земель, на яких католицизм був дуже поширеним, виникла потреба контролювати його управління. Орденський устрій римо-католицьких монастирів був новим явищем, що потребувало створення законодавства для врегулювання його функціонування.

Мета дослідження – простежити процес зародження та еволюції законодавства Російської імперії, яким визначались умови діяльності римо-католицьких монастирів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Означена наукова проблема недостатньо висвітлена в історіографії. Питання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії кінця XVIII – на початку XIX ст. частково висвітлене в загальних роботах з історії римо-католицької церкви. Серед них варто назвати історичний нарис Юрія Білоусова про історію Київсько-Житомирської римо-католицької єпархії, де наведено чимало матеріалів про функціонування римо-католицької церкви. Примітним є те, що робота виконана із залученням значної кількості архівних матеріалів [1]. У монографії Олександра Буравського розглянуто історію римо-католицької церкви в Правобережній Україні. Питання функціонування монастирів не є предметом дослідження монографії, але окремі аспекти історії деяких монастирів висвітлено в контексті піднятих у роботі проблем [2]. Поза увагою дослідниці залишилися католицькі монастирі й у роботі Інни Шостак, присвяченій історії Луцько-Житомирської дієцезії в першій половині XIX ст. [19]. Олена Філатова розглянула конфесійну політику царського уряду в Білорусії. При цьому зупинилася на законах, якими визначалося становище католицької церкви [17]. Потрібно взяти до уваги статтю Юлії Хитровської, у якій здійснено спробу проаналізувати правову базу функціонування римо-католицької церкви в межах Російської імперії [18]. Окремі питання конфесійної політики в Російській імперії розкрито в роботах Олександра Тихнова [16] та Поля Верта [3].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З поділами Речі Посполитої, коли території з великою кількістю населення католицького сповідання були